

הדלקת נר שבת - דבר הרשות, מצוה או חובה

הרב שמעון שלמה זילבער

”במה מדליקין ובמה אין מדליקין” – מצוה, חובה או הנהגה
פרק שלם מבין כ”ד פרקי משניות מסכת שבת, פרק שני, עוסק בדיני הדלקת
נרות לשבת, אבל אף פעם לא נכתב באותן המשניות שיש חובה או מצוה על
האדם להדליק נרות לכבוד שבת.

המשנה כן נקטה כדבר פשוט שכך נהוג¹, ואף הגבילה את האדם מתי
צריך להכריז על הדלקת הנר², ואף הוסיפה דבר אגדה בעונשן של נשים
שאינן נוהרין מספיק בהדלקת הנר³, ועדיין אף פעם לא מצאה לנכון לצוות
על ההדלקה.

לכאורה נראה כדבר פשוט, שהמשנה כלל אינה מכירה בחיוב מצות
הדלקת נרות לכבוד שבת, ועדיין הכירה במציאות הדברים שבפועל נהגו
להדליק נרות, ועל כן שמו בפי האדם לומר בביתו בערב שבת עם חשכה
”הדליקו את הנר”, לא מפאת שראו את הדלקת הנרות בתור חיוב כלשהו,
וגם לא מפני שהבינו שיש כאן מצוה והידור להדליק נר לכבוד שבת, אלא
בגלל שכך היתה המציאות הידועה שמדליקים נרות לשבת.

-
- א. עד כדי כך, שהפרק מתחיל בשאלת: ”במה מדליקין ובמה אין מדליקין” (שבת כ’ ע”ב),
ללא צורך להנחית הוראה או לציין הנהגה שמדליקים נרות.
- ב. שבת ל”ד ע”א.
- ג. שבת ל”א ע”ב: ”על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן; על שאינן זהירות בנדה,
בחלה ובהדלקת הנר”. ראה עוד בענין זה בסמוך בהערה.

מדוע אכן נהגו להדליק נרות לשבת? לא בגלל מצוה או חיוב, אלא מפאת פרקטיות בלבד: בכל לילה אפשר לאכול סעודת ערבית לאור נר הנדלק סמוך לאכילה, ואח"כ משתמש לאורו כדי לא להיתקל בחפצי וכלי הבית בחשכת לילה; והיות ואי-אפשר להדליק נר בליל שבת, על-כן מוכרח האדם להדליק את הנר - לצורכיו האישיים - טרם כניסת השבת.

המשניות בפרק שני לא באו לחייב את האדם בהדלקה זו, אלא להגביל את ההדלקה הנהוגה כדי שלא יבוא חלילה לידי איסור הדלקת נר בשבת. לצורך זה אסרו להדליק בחומרי תבערה מסויימים ובאופנים מסויימים שיכולים לגרום לאדם להטות או לכבות את הנר בשבת⁷; לצורך זה אמרו מתי האדם צריך להכריז בביתו שכבר צריך להזדרז ולהדליק כדי שלא יבוא להדליק בשבת עצמה⁸; ולצורך זה הגדירו את חומר הענין באומרם שבגלל

ד. בין בשמנים, בין בפתילות ובין בכלי; יעויין שבת כ' ע"ב - כ"ט ע"ב, ורש"י כ"א ע"א ד"ה שאין נמשכין [אבל ראה שם בתוספות ישנים].

ה. שבת ל"ד ע"א: 'ג' דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: 'עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר'; ספק חשכה ספק אינו חשכה, אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין את הנרות".

יצויין, שיש מקום לחשוב שהנה המשנה אומרת לנו שיש חיוב הדלקת נר בשבת [גם מלשון הגמרא שם יש מקום להביא ראיה לכך, ועוד נדבר מזה להלן]. אבל האמת הפשוטה היא שלא רק שהמשנה לא מצביעה על חיוב הדלקה כלשהי, אלא לשון המשנה מורה על ההיפוך הגמור: אין כאן מצוה להדליק נר לשבת, אלא המשנה עוסקת במציאות הנהוגה שמדליקים נר מחמת הפרקטיות, ועל זה כתבה המשנה שהאדם צריך להכריז בביתו סמוך לחשכה שידליקו כבר את הנר, כדי שלא יבוא חלילה לידי חילול שבת בהדלקת הנר משחשכה.

דבר זה מוכח גם מהקשר הדברים למשנה הקודמת ולסיפא של משנה זו: המשנה הקודמת אומרת שנשים מתות בשעת לידתן על אי-זהירות מספיקה להדליק הנר מבעוד יום [ועיין עוד בזה בסמוך בהערה בהרחבה], והסיפא של משנתנו אומרת שאם יש ספק שהשבת כבר פרשה את כנפיה אסור להדליק הנר. מתוך כך מובן שהמשנה כאן מחייבת את האדם להזהיר את ביתו שידליקו את הנר - נר הרשות - טרם כניסת שבת.

אי-זהירות מספיקה בהדלקת הנר טרם כניסת שבת, נשים מתות בשעת לידתן¹. כמו כן הגדירו באיזה אופנים מותר או אסור לכבות את הנר בשבת

נראה לי שלשון המשנה גם מוכיח זאת: בשונה ממעשר ועירוב - שהם חיובים ממש, ומי שלא עישר גם אסור לו לאכול - שבהם הביטוי שהאדם משתמש בו הוא: "עשרתם? ערבתם?", כלומר האם עשיתם את החיובים המוטלים עליכם, הרי שהביטוי אודות הדלקת הנר הוא בתור ציווי ואזהרה לעכשיו: "הדליקו את הנר!". אילו היתה הדלקת נר לכבוד שבת חיוב ממש, הרי היה צריך להתבטא על שלושת הדברים באופן זהה: "עשרתם, ערבתם, הדלקתם את הנר" (ועיין רש"י ד"ה ערבתם שעמד בדיוק הלשון, אלא שהלך בדרך אחרת משלו), אבל היות והדלקת הנר אינה חובה ולא מצוה כי אם דבר הרשות, והחובה היחידה היא להיזהר שלא להדליקו בלילה, אזי יאה הביטוי השונה: 'הדליקו את הנר' טרם יגיע השבת! והמשך הדברים במשנה מובן עוד יותר, שכאשר כבר נתעורר ספק אם חשכה - אסור להדליק.

1. וטעם הדבר שהאשה היא זו שמקבלת את העונש, כי בדרך כלל היא זו העוסקת בצרכי הבית, כולל הדלקת הנר. אבל אין מכאן ראיה למצוה כלשהי, וכ"ש שאין כאן מצוה או חיוב יתירה על האשה דווקא. כך עולה גם מלשון רש"י שבת ל"ב ע"א ד"ה הריני נוטל, בסוף דבריו [שהם ע"פ פשט; ראשית דבריו שם הם דברי אגדה, שאכן לקוחים מדברי המדרש בבראשית רבה]; וכע"ז ברמב"ם הלכות שבת פ"ה ה"ג: "ונשים מצוות על דבר זה יותר מן האנשים לפי שהן מצויות בבתים והן העוסקות במלאכת הבית" (למרות שהרמב"ם כן קישר את זה למצוות הדלקת נר לכבוד שבת; עיי"ש ה"א). ועיין בתוספות שבת כ"ה ע"ב ד"ה הדלקת, שהביאו את דברי המשנה אודות אי-זהירות האשה בהדלקת נר, כראיה לחיוב ומצוה להדליק נר שבת. וכן דעת הגאונים, ראה ב"אוצר הגאונים" שבת שם. אבל בפשטות הדברים תמוהים, וכנ"ל.

ראיה מכרעת לנקודה זו, היא ממה שהמשנה אמרה שיש שלש עבירות שבגינן אשה מתה כשהיא יולדת: על אי-זהירות בנדה, חלה והדלקת הנר. ואם כי יש לפרש שזהירות דיני נדה מוטלת על האשה יותר מן האיש, עכ"פ למה תיענש דווקא האשה על אי-זהירות מספיקה בדין הפרשת חלה. אלא ברור ופשוט שכיון שהיא מתפקדת ועוסקת בצרכי הבית, מן-הסתם היא גם מכינה עיסה וצריכה להפריש חלה, ולא דיברה המשנה אלא בהווה. וא"כ ה"ה בהדלקת הנר, אין הכוונה לחיוב המוטל על האשה, אלא למציאות הדברים שבתור מי שעוסקת בצרכי הבית הינה מופקדת על זה שהנר יאזן דלוק על השולחן, ולכן שייך בה יותר ליענש על אי-זהירות מספיקה שלא להדליק הנר משחשכה. וראה בפני יהושע שבת כ"ה ע"ב שפירש כדברינו, וחולק בזה על דברי

עצמה¹.

עצם הדבר שהמשנה לא טורחת לעמוד על חיוב הדלקה כלשהו, מורה - מן הסתם - כאלף עדים שאין כאן חיוב מן התורה או מדרבנן להדליק נרות לכבוד שבת, ואם מצאנו חיוב הדלקת נר שבת בדורות מאוחרים, כנראה תקנה או הנהגה חדשה התקינו והנהיגו חכמי הדור, או שהשרישו חיוב על דבר שממילא נהגו בו בדורות העבר, וכנ"ל.

דבר זה מעורר תמיהה מובנת מאליה, איך יכלו להמציא מצוה או חובה חדשה, ואף גם זאת שלא טרחו ולא עמלו להסביר שהדברים מיוחדים, ועל איזה בסיס נולדו הדברים. בהמשך דברינו נשתדל לעמוד על הדברים, אבל לעת עתה נעיינ בעצם ה"חובה" להדליק נר שבת, כפי שמובא בסוגיית התלמוד.

"הדלקת נר בשבת חובה" – חובת הדלקה כללית?

כאשר נחקור למצוא את המקורות בגמ'² לחיוב הדלקת נר שבת, ברור שהמקור הידוע והמכריע הוא מדברי האמורא רבה³, שמסביר מדוע אמר התנא רבי ישמעאל⁴ ש"אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת", והנה הדיון בגמרא:

מאי טעמא? אמר רבה: מתוך שריחו רע, גזרה שמא יניחנה ויצא. אמר ליה אביי: ויצא! אמר ליה: שאני אומר 'הדלקת נר בשבת - חובה'; דאמר רב

התוספות שם, ובאמת כבר קדמו התוספות רא"ש שם ד"ה הדלקת, שכתב שיש צד אפשרות לפרש כן.

ז. שבת כ"ט ע"ב.

ח. מן הראוי לציין שישנן כמה מקורות במדרשים, כולל מדרש רבה (בראשית רבה פי"א) ומדרש תנחומא (פרשת נח ס"א), אבל מדרשי אגדה הם ואין למדים מהם הלכה מאגדה. כמו"כ המדרשים לא הביאו הדלקת נר שבת בתור חובה אלא כמצוה. המדרשים יובאו בעז"ה בסמוך.

ט. כך על פי גירסת הב"ח, שבת כ"ה ע"ב הגהה א'.

י. שבת כ"ד ע"ב במשנה.

נחמן בר רב זבדא - ואמרי לה: אמר רב נחמן בר רבא - אמר רב: 'הדלקת נר בשבת חובה'...

רבה אומר מפורשות, ועוד בשמו של רב, שהדלקת נר בשבת חובה. כתוצאה מחיוב הדלקה זו, צריך גם להדליק בחומר תבערה שאין ריחו רע כ"כ עד שיתכן שלא ירצה להישאר במקום בו הנר דלוק ומפיץ ריח רע. עוד נשוב לדברי רבה, להבין קשר הדברים בין חיוב הדלקת נר לחיוב הדלקת נר ספציפי שאינו מפיץ ריח רע, ומהי ההגדרה של הדלקת נר שבת 'חובה'. אבל לעת עתה יש לדייק במילותיו של רבה, שאין הדברים מחוורים ומוסכמים כ"כ. רבה השתמש בביטוי: 'שאני אומר' הדלקת נר בשבת חובה, משמע שאין כאן דבר מוסכם בפי כל¹, וישנם האומרים שאין חובה להדליק נר בשבת².

יא. עיין בתוספות הרא"ש כאן הביא צד לפרש כן בלשון רבה, והוסיף שלפ"ז יש לבאר את המשנה הנ"ל שעל ג' עבירות נשים מתות בשעת לידתן וכו' כדברינו הנ"ל.

יב. אכן בתוספות ד"ה הדלקת כתבו, שלדברי הכל יש חובה להדליק נר שבת, כי כן מצאנו במשנה (ל"א ע"ב) שעל ג' עבירות נשים מתות וכו' ואחת מהן היא שאינן זהירות בהדלקת הנר. ולכן הסבירו את כוונת רבה שהוסיף שיש 'חובה' להדליק את הנר במקום סעודה, היינו שיסעוד את סעודת שבת במקום הנר משום עונג שבת. ועי"ע בד"ה חובה.

אמנם באמת כל דבריהם אינם מוכרחים כלל, כי הראיה מהמשנה אודות ג' עבירות של הנשים וכו' כבר ביארנו למעלה בהערה שבפשטות הכוונה לזה שאינן זהירות מספיק ומדליקות נר משחשכה, ולא שהן מחויבות בהדלקת נר ועל אי-זהירות ב'חיוב' הדלקה זו הן מתחייבות נפש [ובאמת הדברים אליבא דתוספות תמוהים מאוד, שהן מתות בשעת לידתן על אי-זהירות מספיקה במצוה דרבנן].

כמו"כ רב לא אמר מאומה אודות סעודת שבת, אלא מימרא מתאמרי משמיה: 'הדלקת נר בשבת חובה, רחיצת ידיים ורגלים בחמין ערב רשות', וגם רבה לא אמר שמה שהוא סובר 'הדלקת נר בשבת חובה', סובב רק על הדלקת נר במקום שסועד, ולא על עצם מצות ההדלקה גופא [ונקודה אחרונה זו, הועלה כבר ע"י תוספות הרא"ש כאן]. מה גם שלדעת התוספות לא הוסבר כלל מדוע לדברי הכל יש חיוב להדליק נר שבת, וגם לפי הבנתם במשנה של "על שלש עבירות נשים מתות" וכו', הרי לא כתבו במשנה

יש מקום לחקור אם החולקים עליו² סבורים שלכל הפחות יש כאן מצוה

- אף לא בגמרא - מה טעם יש בהדלקת נר שבת. ואם טעמו של רבה לחייב להדליק דווקא במקום שסועד, הוא משום שזהו עונג שבת, או כנראה אין זה טעם חיוב הדלקת נר שבת סתם ולדברי הכל, וא"כ מה טעם יש בה. (יצויין כבר כאן, שברש"י ד"ה חובה כתב שהחיוב הוא משום 'כבוד שבת', ועפ"ז יש מקום לחלק בין חיוב 'כבוד שבת' על עצם הדלקת נר שבת, לבין חיוב 'עונג שבת' על הדלקת נר שבת במקום שסועד. אלא שעדיין תמוה משני פנים: א' - רש"י עצמו הסביר שענין 'כבוד שבת' הוא לאכול סעודה במקום מואר, הרי שאכן השתמש בביטוי שונה אבל לאותה הלכה של חיוב הדלקת נר במקום שסועד, ולא להלכה הכללית של חיוב הדלקת נר שבת [ועיין עוד בזה בהמשך]. ב' - תוספות עצמם לא הביאו הגדרה זו של 'כבוד שבת' כלל, וא"כ איך העמידו דבריהם בעיקר חיוב הדלקת נר שבת לדברי הכל, וכנ"ל).

זאת ועוד, שאף אם נמצא דרך להסביר טעם לחיוב ההדלקה לדברי הכל, עדיין תמוה מאוד מדוע לא הובא הטעם במשנה ובתלמוד. יתירה מזו, הלוא דרך הגמרא להתחיל לשאול על עצם ההנחה הקדומה במשנה, ולדוגמה: כאשר המשנה מתחילה במסכת ברכות "מאימתי קורין את שמע בערבית", או הגמרא מתחילה בשאלת "תנא היכא קאי דקתני 'מאימתי'", ואז הגמרא ממשיכה בהבאת מקור הדברים וטעם לדברים [עיי"ש ב' ברכות ב' ע"א]. ואילו כאן, הפרק 'במה מדליקין' כולו נסוב על דיני הדלקת נרות לשבת, ואף פעם לא טרחו בגמרא לעמוד בסוד הבנת הדברים: מדוע אכן חייב להדליק נר שבת; מהי מקורה של המשנה לחיוב הדלקה זו; וכן הלאה.

יג. ראוי לציין, שלדעת התוספות בהערה הקודמת נראה שאין מחלוקת אף בחיוב המחודש של הדלקת הנר דווקא במקום שסועד, ומה שהשתמש רבה בביטוי: 'שאני אומר' הדלקת נר בשבת חובה, אין בזאת להוכיח שיש חולקים עליו אלא שהוא כביכול מסביר את עצם החיוב של הדלקת נר שבת, שאני אומר שאתה, אביי, לא הבנת שהדלקת נר שבת במקום שסועד היא החובה הישנה של עצם הדלקת הנר. הבנה זו של תוספות בדברי רבה, נראה מלשונם שכתבו 'אבל מהדלקת נר גופיה לא הוה פריך אביי', היינו שאביי טעה בכוננת המשנה של "על שלש עבירות נשים מתות", ולא הבין שהחיוב הוא להדליק במקום שסועד, ולכן שאל מרבה "ויצא!", אלא שרבה העמידו על טעותו, וכנ"ל. כך גם עולה מדברי התוספות בד"ה חובה, שלא הביאו שום צד שאולי יש מי שחולק על דעת רבה.

ראיתי על נכון לציין נקודה זו, כי בסמוך ובהערה הבאה אני דן בהבנת דברי רבי

בהדלקת הנר, או שלדעתם הוא דבר הרשות בלבד, אבל עכ"פ אין חובה להדליק נר שבת.

נמצא שרבה מסביר את דברי רבי ישמעאל, שאסר להדליק בעטרן מפני כבוד שבת, כי הדלקת הנר חובה היא וחלק מחיוב ההדלקה הוא גם להדליק בדבר שאין ריח רע נודף הימנו. אבל אלו החולקים על רבה ואומרים שהדלקת הנר אינה חובה, יכולים להסביר את דברי רבי ישמעאל באופן אחר: אכן אין חיוב הדלקת נר שבת, אבל אם רוצה להדליק נר - שימה עליו להשגיח על חומר התבערה שלא יהא ריח רע נודף הימנו, כי אין זה לכבוד שבת שיהא ריח רע בבית, ועכ"פ לא יגרום להפצת ריח רע בבית בשבת".

[עוד היה אפשר להסביר, שלדעתם המחלוקת בין רבי ישמעאל לחכמים אם יכול להדליק בעטרן או לא, אכן תלויה במחלוקת אם הדלקת נר שבת חובה או לא, שלדעת רבי ישמעאל הדלקת נר שבת חובה ולכן מפאת כבוד שבת אסור להדליק בעטרן, ואילו לחכמים הדלקה רשות היא ויכול להדליק במה שרוצה, כל עוד אין חשש שמא יטה ויכבה. ואם כי ביאור יפה הוא, לא משמע כן בסוגיא כ"כ].

את שיטת החולקים על רבה יש להבין בנקל, כי בפרק שלנו לא מצאנו אף משנה שתאמר מפורשות שיש חיוב הדלקת הנר, ואיך נשים בפי רבי

ישמעאל לדעת החולקים על רבה, ולדעת התוספות אין מקום לדיון כלל. יד. עדיין יש להבין מדוע לא הביאו בגמרא ביאור זה לדברי רבי ישמעאל, ועכ"פ אחרי שרבה עצמו הודה ואמר: 'שאני אומר' הדלקת נר בשבת חובה, היה ראוי להביא ביאור הנ"ל לדברי החולקים על ההנחה שהדלקת נר שבת חובה. וצב"ק. ואם כי שלכאורה תמיהה זו עומדת מעצמה, כי הרי גם אם נסביר את דברי רבה כהנחת התוספות הנ"ל, עדיין תמוה מדוע לא הסבירה הגמרא כלום לאלו החולקים על ההנחה שחובה להדליק במקום שסועד. אולם באמת כבר נתבאר בהערה הקודמת שלדעת התוספות אכן אין מחלוקת כלל, ולדברי הכל צריך להדליק במקום שסועד דווקא, ולפי זה מובן שהגמרא כלל לא נוחתת להסביר את דברי רבי ישמעאל באופן אחר מהסברו של רבה.

ישמעאל שיטה חדשה שאף הוא לא מצא על נכון להגדיר כחיוב הדלקה כלל. כך מובן גם מדוע לא ראה הגמרא צורך להעמיק בבירור דין וחיוב הדלקת נר שבת. אבל לשיטת רב ורבה שהדלקת נר בשבת חובה, יש להבין מדוע לא כתבו כן במשנה במפורש, וגם לא מצאנו שיסבירו דבריהם מדוע אכן יש חובת הדלקת נר שבת.

“זידעת כי שלום אהלך” – הדלקת נר משום ‘שלום ביתו’ מהי?

הבה ונמשיך בדברי הגמרא, מיד אחרי דברי רבה ורב במילואם^{טו}:

“ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה”^{טז}; מאי ‘ותזנח משלום נפשי’? אמר ר’ אבהו: זו הדלקת נר בשבת...^{טז}

רש"י מפרש את כוונת דברי רבי אבהו: “הדלקת נר בשבת. שלא היה לו ממה להדליק, ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך” באפלה.^{טז} עוד לא ראינו קשר ישיר בין סוגיא זו לסוגיא שלפניה אודות “הדלקת נר בשבת חובה”, אבל מן הסתם יש צורך לקשר זה, ולו רק בגלל שבאו בזה אחר זה, ממשמע שיש חוט המקשר ביניהם, והוא פלאי כי לא הובא פסוק שמצביע על חיוב כלשהו, ומה גם שמשמע יותר שהדלקת הנר הוא דבר הרשות והנאה לאדם שלא להיכשל באפלה, והנאה זו נלקחה מהם אחרי החורבן. כדי לעמוד ביסוד הדברים, יש להביא כאן סוגיא אחרת שדנה בענין נר משום שלום ביתו^{יז}:

טו. רב ממשיך ואומר שרחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית רשות, ורב נחמן אומר שהיא מצוה, והגמרא ממשיכה להביא מקור לזה שהיא מצוה. בעז"ה עוד נשתמש בסוגיא זו להלן.

טז. איכה ג, יז.

יז. בהגהות הב"ח הגהה ג', מחק את המילה “והולך” והכניס תחתיו המילה “ואוכל”. טעם הדבר לשנות מלשון רש"י שלפנינו [אם כי יש לבאר ששינה כי צרם לו כפל הלשון “הולך”], והחילוקים הגדולים היוצאים מזה, יתבארו בעז"ה בהמשך.

יח. שבת כ"ג ע"ב.

אמר רבא: פשיטא לי, נר ביתו ונר חנוכה - נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו; נר ביתו וקידוש היום - נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו.

גם כאן מפרש רש"י, שהכוונה לשלום "בני ביתו שמצטערין לישב" בחשך", ומצביע לסוגיא הנ"ל ש'ותזנח משלום נפשי' זו הדלקת נר בשבת. היינו ש'נר ביתו' ו'הדלקת נר בשבת' אחת היא: הדלקת נר כדי שיהא שלום בביתו, שלא להצטער לשבת בחושך ושלא להצטער ע"י שילכו ויכשלו באפלה.

נר חנוכה בוודאי מצוה הוא, וגם קידוש היום מצוה הוא ואולי אף חובה ויתכן שאף מן התורה², ואעפ"כ ראה רבא כדבר פשוט שנר ביתו משום שלום ביתו עדיף³.

השאלה הנשאלת מאליה היא, האם ראה רבא את 'נר ביתו' כמצוה או חובה, ולכן העדיף את נר ביתו על נר חנוכה וקידוש היום, או שראה את הבעיה בהימנעות מנר ביתו כדבר העדיף על מצות נר חנוכה וקידוש היום. כך או כך, יש בו מן החידוש שדברים יסודיים ומושרשים כנר חנוכה וקידוש היום, מודחים על ידי נר שבת שלכאורה אין מקור קדום להצביע על חיובו.

יט. ראוי לציין, שרש"י כאן הביא רק שהשלום הוא שאין יושבים בחושך, ולא שאין נכשלים בהליכה בחושך וכפי שכתב בסוגיא הנ"ל. יתכן שזה מה שגרם לב"ח להכניס בדברי רש"י הנ"ל את המילה "ואוכל" באפלה תחת המילה "והולך" באפלה, וכפי שהבאנו דבריו למעלה בהערה, כי אף ללא הליכה באפלה יש צער בישיבה באפלה. ואם כי רש"י שכתב כאן 'לישב' בחשך, לא פירש מהו הצער בישיבה בחושך, מ"מ הבין הב"ח שצער הישיבה בחושך היינו כשאוכל סעודתו בחושך, ולכן גרס בדברי רש"י את המילה "ואוכל".

אבל גם זה דיוק בעלמא הוא, ואפשר שהב"ח התכוון לדברים אחרים, וכפי שנבאר בעז"ה בהמשך הדברים.

כ. עיין בפסחים ק"ו ע"א, ושם ברשב"ם ובתוספות וברא"ש סימן י"ז, ושם בריטב"א ובר"ן [ובמה שהביא מרבינו יהונתן], וברמב"ם הלכות שבת פכ"ט ה"ו.

כא. ועיין כאן ברשב"א שקצת עמד בזה, והלך בדרך משלו לבאר שאפשר לצאת קידוש היום בפת, ועכ"פ ראוי לעמוד בהקשר זה על כוחה הגדולה של נר שבת.

עוד סוגיא אחת נשנית בגדר הדלקת נר שבת משום שלום בית, והיא סובבת על המשנה האומרת שערב שבת עם חשכה צריך אדם לומר בתוך ביתו: "עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר"^{כב}. הגמרא אומרת על זה: "מנא הני מילי? אמר רבי יהושע בן לוי, אמר קרא"^{כג}: 'וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא'.

לשון הפסוק 'וידעת כי שלום' אהלך" מורה על נר ביתו שהוא משום 'שלום' ביתו, וכפי שהביאו בסוגיא הנ"ל את הפסוק 'ותזנה 'משלום' נפשי' על נר ביתו משום שלום ביתו.

והנה במושכל ראשון יש מקום לומר, שהגמרא כאן מצביעה לראשונה על מקור קדום למצות או חובת הדלקת נר שבת^{כד}, אבל האמת יורה דרכו

כב. שבת ל"ד ע"א. ראה למעלה בהערות מה שעמדנו בכוונת דברי המשנה, שאין כאן משום חיוב מצות הדלקת נר לשבת, אלא חיוב על האדם לזרוז את בני ביתו שידליקו את נר הרשות מבעוד יום, כדי שלא יכשלו חלילה בהדלקת נר משחשכה, והבאנו ראיות לביאור זה.

כג. איוב ה, כד.

כד. ואכן כן כתב רבינו חננאל: "מנא הני מילי - דצריך הדלקת נר בשבת, שנאמר וידעת כי שלום אהלך וגו'..."^{כד}, וכן פירש המהרש"א שהוסיף לבאר בזה מדוע לא פירש רש"י כאן מאומה: "דסמך עצמו אדרשא דלעיל, 'ותזנה משלום נפשי' זו נר של שבת", עכ"ל. גם הגאונים כתבו שהפסוק 'וידעת כי שלום אהלך' וגו' הובאה בגמרא כמקור לחובת הדלקת הנר: ראה "סדר רב עמרם גאון" סדר שבתות ד"ה מה טעם, "תשובות רב גטרונאי גאון" או"ח סימן ס"ו, "תשובות הגאונים החדשות" סימן קמ"ב; הובאו ב"אוצר הגאונים" שבת כ"ה ע"ב.

אבל באמת הדברים תמוהים, כי במשנה עצמה לא נכתבה חיוב או מצוה של הדלקת נר, אלא חיוב הכרזת האדם "הדליקו את הנר" [וכפי שביארנו למעלה בהערה], ואם נפשך לומר שמתוך כך משמע שיש חיוב הדלקה ולכן הגמרא רוצה לדעת איה מקורה, אזי הגמרא היתה צריכה לעמוד על כך כבר במשנה הקודמת (ל"א ע"ב), האומרת שמחמת אי-זהירות ראויה בהדלקת הנר נשים מתות בשעת לידתן, ולמרות שגם שם

שהפסוק כלל אינו מרמז על חיוב ההדלקה, אלא על חיוב ההכרזה "הדליקו את הנר", ולכן הפסוק מתחיל בלשון סתמית: 'יידעת כי שלום אהלך', שזוהי מציאות שמדליקים את הנר ויש שלום בבית; והפסוק ממשיך בחיוב ההכרזה על כך בביתו: 'ופקדת נוך'; והפסוק מסיים בטעם חובת ההכרזה:

לא כתבה המשנה הוראה מפורשת שיש חובה או מצוה בהדלקה זו, מ"מ לא נשתנתה ממשנתינו בעצם הבאת הדלקת הנר כמציאות שנוהגים בה, ואם הבינו המפרשים מתוך כך שהמשנה מתכוונת לחייב הדלקת הנר אז במה נשתנתה משנה זו מהקודמת, ששם לא שאלו בגמרא מנא הני מילי שצריך להדליק נר שבת.

ועיין עוד ברא"ש, ריטב"א ור"ן, שביארו את כוונת הגמרא "מנא הני מילי" על כל שלושת הדברים שהאדם מכריז בביתו: "עשרתם, ערבתם, הדליקו את הנר", ופירשו את הפסוק "יידעת כי שלום אהלך" וגו' על שלושתן. והנה ברור שלא למדו מפסוק זה את עצם החיוב לעשר ולערב, אלא את זה שהאדם מצווה להכריז עליהם בביתו, וא"כ נראה שה"ה בנוגע להדלקת הנר לא הובא הפסוק ללמד על חובת הדלקה, אלא על החובה להכריז "הדליקו את הנר" [וכפי שיש חובה להכריז "עשרתם, ערבתם"].

יתירה מזו, אף אם נאמר שהגמרא שואלת ומביאה את הפסוק "יידעת כי שלום אהלך" רק בנוגע להדלקת הנר, ולא עסקו כלל בענין מעשר ועירוב (וכפי שטוען המהרש"א, ועיב"ד), עדיין אין סיבה לומר שהשאלה והפסוק עסקו בנוגע לחובת 'הדלקת הנר', אלא שעסקו בחובת 'ההכרזה' על הדלקת הנר. כלומר, הגמרא שואלת מנא הני מילי שצריך להכריז בביתו 'הדליקו את נר' [ואפשר לומר עוד יותר, שהגמרא לא שאלה 'מנא הני מילי' על הכרזת 'עשרתם ערבתם', כי מעשר ועירוב בוודאי חייבים לעשותם ולכן מסתבר גם שמוטל עליו לוודאות שעשו כהוגן, והשאלה היא דווקא על הכרזת 'הדליקו את הנר', באשר אין כאן חיוב הדלקה כי אינה אלא דבר הרשות, וא"כ מדוע חייב להכריז 'הדליקו את הנר' מבעוד יום].

וע"ז הגמרא משיבה שהפסוק "יידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא" סובב על הכרזה זו, כי הדלקת הנר - אף אם היא דבר הרשות - הרי באה על תקן שלום ביתו, היינו שלא ישבו בחושך ולא יכשלו בהליכה באפלה, וזה מרומז בלשון 'יידעת כי שלום אהלך', והפסוק ממשיך לומר שכדי לוודאות שהדליקו את נר שלום ביתו - 'ופקדת נוך', הנך צריך לפקוד ולהכריז בביתך 'הדליקו את הנר', וכל זה הוא כדי - 'ולא תחטא' אם יבואו להדליק משחשכה, כי לא פקדת על ביתך להדליק את הנר מבעוד יום.

‘ולא תחטא’, ע”י הדלקה משחשכה^{כה}.

אבל חובת או מצות הדלקה עצמה לא מצאנו כלל בפסוק זה, ומתוך כך גם שאלת הגמרא ‘מנא הני מילי’ לא סבבה על מקור הדלקה זו, והאם היא חובה, מצוה או דבר הרשות, אלא כל ענינה היא להבין מהיכן לקחה המשנה חובת הכרזה זו^{כו}.

כה. ועיין בארוכה בהערה הקודמת בענין זה.

כו. בתור סיום לסוגיא זו - ובכלל, לסוגיות שאפשר לטעות בהן שמצאנו שם חיוב או מצוה להדליק נר לשבת - יש להביא כאן עוד גמרא ערוכה בתלמוד ירושלמי, שבת פ”ב ה”ז: “מעשה בי ר’ ליעזר שהיה גוסס ערב שבת עם חשיכה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ את תפיליו. אמר לו: ‘בני, הינחת מצות הנר - שהיא שבות, וחייבין עליה כרת; ובאתה לחלוץ תפילין - שאינן אלא רשות, ואינן אלא מצוה”. יש מקום לומר שרבי אליעזר אומר שעצם הדלקת הנר מצוה היא, ולפ”ז נמצא שהמקור הקדום למצוה זו היא מדברי תנא, ועוד תנא שכבר היה בדור החורבן [בשונה ממה שעלה בתלמוד בבלי שהמקור הקדום הוא מדברי רב]. אבל לאחר העיון נראה שוב, שלא רק שאין כאן מקור לחיוב הדלקת הנר, אלא שבפשטות משמע מדבריו שאין חובה כזו. הנה רבי אליעזר השווה את הדלקת הנר לחליצת התפילין לגבי שני דברים: א. הדלקת הנר היא שבות ואילו תפילין היא רשות; ב. על הדלקת הנר בשבת חייב כרת [כלומר, מיתה], ואילו כל עצמה של תפילין אינה אלא מצוה [כלומר, אינו חייב מיתה על אי-הנחתה/הנחתה בשבת (וה”ה בחול), והוא מצוה בלבד (עיי”ש במפרשים ואכמ”ל)]. לכאורה לא היה צריך להוסיף נקודה השניה, כי עיקר הדברים הם שהנר היא שבות ולכן עדיפה על תפילין שהיא רשות, ואילו תוספת דבריו שהמדליק את הנר בשבת חייב מיתה, לכאורה אין ענינו כאן כשמדובר על הדלקת הנר בערב שבת שזה קודם לחליצת התפילין.

ונראה כדבר ברור שרבי אליעזר כלל לא עסק במצות או חובת הדלקת נר לשבת, אלא כדברינו על המשניות שעסקו בג’ דברים שנשים מתות עליהן וכו’, ובחיוב ההכרזה ‘הדליקו את הנר’, שהכוונה בהן פשוטה שאם אינו מכריז להדליק את הנר מבעוד יום אפשר שיבואו להדליק משחשכה, ואכן על הדלקת נר משחשכה נשים מתות בשעת לידתן. וחיוב הכרזה זו אכן נלמדה מן הפסוק “וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא”, וכו”ל. ולפ”ז דברי רבי אליעזר ‘מצות הנר שהיא שבות’ לא באו לומר שעצם הדלקת הנר היא מצוה [או חובה], אלא שיש שבות - שהיא חובה מדרבנן - בנוגע

”וקראת לשבת עונג... וכבדתו” – עונג שבת, כבוד שבת, וכבוד השבת

בשעה שמענגו

עתה נבוא ונראה אילו מקורות אפשר למצוא למצוה או חיוב הדלקת הנר. ישנם שני פסוקים נפלאים בספר ישעיהו, המתארים את ההתנהגות הנאותה בשבת ואת השכר המיועד לאלו השובתים כראוי, והגמרא דורשת הרבה דרשות מפסוקים אלו¹²:

אם תשיב משבת רגלך, עשות חפצייך ביום קדשי; וקראת לשבת - ענג, לקדוש ה' - מקבד; וכבדתו מעשות דרכיך, ממצוא חפצך ודבר דבר: או

לנר שרוצה להדליק בערב שבת, והיא שיכריזו על הדלקה זו מבעוד יום, כדי שלא יגררו להדליק הנר משחשכה. לכן גם ראה רבי אליעזר צורך להמשיך ולהסביר דבריו: 'וחייבין עליה כרת', היינו שעצם הדבר שעם יטעה וידליק בלילה יתחייב עליה מיתה, זהו הדבר המחייבו להיזהר ולהדליקו מבעוד יום, שלכן גם מכריזו ומצווה בביתו על ההדלקה כשבות דרבנן.

טענת רבי אליעזר על הורקנוס בנו היתה, שהורקנוס העדיף לחלוץ תפיליו שאינן אלא רשות, וגם אם משאירו אינו אלא מצוה [או לא עבר אלא על מצוה], בשעה שמוטל עליו שבות דרבנן לוודא שהנר דולק מבעוד יום, כדי שלא יכשל בהדלקתו משחשכה שאז מתחייב מיתה. הרי לנו שוב פעם סוגיא המורה על היות עצם ההדלקה דבר הרשות, אלא שיש חובת הכרזה על ההדלקה וחובה לוודאות שנדלק מבעוד יום. ראיה מכריעה לדברינו בהסברת כוונת רבי אליעזר, היא מגמרא ערוכה לפנינו בבבלי סנהדרין ס"ח ע"א, שם הובא הסיפור הנ"ל עם רבי אליעזר והורקנוס בנו, אבל עם שינויים קלים. שינוי אחד הוא הטענה שטען רבי אליעזר נגד רצון בנו לחלוץ את תפיליו: "היאך מניחין איסור סקילה, ועוסקין באיסור שבות". בגמרא שלפנינו לא רק שלא הוזכר ענין הדלקת הנר בפירוש, וכ"ש שלא הוזכר בתור מצוה, אלא שלא הוזכר אף ענין ה'שבות' הנוגע אצל הדלקת הנר. כל טענתו של רבי אליעזר היא, שבנו הניח איסור סקילה - אם ידליק את הנר משחשכה, ועסק באיסור שבות - כשמניח תפילין בשבת. ומבואר מפורש שרבי אליעזר חשש רק להדלקת הנר משחשכה, ולא העלה בדעתו שעצם ההדלקה היא מצוה או חובה [וא"כ גם אם יש גירסא אחרת בירושלמי, תוכן הדברים ויסוד החשש אינם משתנים].

כז. ישעי' נח, יג-יד.

תתענג על ה'; והרפנתיד על במותי [בַּמְתִּי] אָרץ, והאֶכְלִיתִךְ נחלת יַעֲקֹב
אֲבִיךָ; כִּי פִי ה' דָּבַר.

בין שאר הדברים הנלמדים בגמרא מפסוקים אלו, הם המצוות של "עונג שבת" ו"כבוד שבת".

אודות הלימוד של 'עונג שבת' כתוב כך¹:

אמר רב יהודה אמר רב, כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנאמר²: "והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך", עונג זה איני יודע מה הוא, כשהוא אומר: "וקראת לשבת עונג", הוי אומר זה עונג שבת.

כמו"כ הגמרא מביאה³ עוד כמה אגדות אודות שחרם של מענגי השבת, ובהמשך הגמרא שואלת: "במה מענגו?", ומביאה כמה שיטות בסוגי המאכלים⁴ שיש בהם משום עונג שבת.

אודות לימוד המצוה של 'כבוד שבת' כתוב כך⁵: "וְכַבְּדְתוּ" - שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול⁶, וכי הא דרבי יוחנן קרי למאניה ליי:

כת. שבת קי"ח ע"ב.

כט. תהלים לז, ד.

ל. שם בע"א ובע"ב. ביניהם אגדה אחת בשם רבי יוסי, שזה מקור למצות עונג שבת עוד בזמן התנאים. עוד סיפורים אודות מאכלים מיוחדים ומשובחים לשבת, הובאו שם קי"ט ע"א.

לא. עצם הענין שאכילה ושתיה הם הגדר של "עונג", מצאנו בגמרא פסחים ס"ח ע"ב: "אמר רבה, הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם, מאי טעמא? וקראת לשבת עונג", ושם הכוונה לאכילה ושתיה כפי שמוכח בכל אותה הסוגיא. יצויין כאן, שבהמשך אנו מביאים את דברי הגמרא אודות 'כבוד' יום הכיפורים המתבטאת בלבישת כסות נקיה, באשר "אין בו לא אכילה ולא שתיה" וממילא אי אפשר לענגו, ואי-אפשר לקיים בו ענין: "וקראת לשבת עונג" (וכעין דברי רש"י שבת קי"ט ע"א ד"ה מאי דכתיב), ודו"ק.
לב. שבת קי"ג ע"א.

לג. ראה עוד לקמן בע"ב, שהובאה דרשת רבי אלעזר על הפסוק (רות ג, ג): "ורחצת וסכת ושמת שמלתיך", שהכוונה ל'בגדים של שבת'.

לד. בשאלות דרב אחאי גאון שאילתא א', כתוב כאן: קרי למניה 'דהוה לביש בשבתא'

מכבדותי". כמו"כ מצאנו עוד כמה אגדות העוסקות בלבישת בגדים מיוחדים לכבוד שבת^{לו}, ואחת מהן עוסקת בלבישת בגדים נאים לכבוד יום הכיפורים, וגם היא נדרשת מפסוק זה^{לי}: "אמר ליה ריש גלותא לרב המנונא, מאי דכתיב: 'ולקדוש ה' מכובד'? אמר ליה: זה יום הכפורים, שאין בו לא אכילה ולא שתיה; אמרה תורה: כבדהו בכסות נקיה^{לז}".

מכבדותי. אבל באמת אין הכרח לכך, כי לקמן קי"ג ע"ב-קי"ד ע"א הובאו הרבה דרשות משמו של רבי יוחנן, אודות מעלת לבישת בגדים נאים ומכובדים, וכ"ש לת"ח, ושם בוודאי אין מדובר בבגדי שבת [וגם שם הובאה ביטוי של רבי יוחנן על בגדיו 'מכבדותי'].

לו. שבת כ"ה ע"ב: "כך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי, ערב שבת מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו, ומתעטף ויושב בסדינין המצוייצין, ודומה למלאך ה' צבאות"; ובשבת קי"ט ע"א: "רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא... רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת...", וכדברי רש"י שם: "בבגדים נאים". עיעו"ש בסיפור אודות רב ענן, ומש"כ בזה בהגהות רא"מ הורוויץ וכע"ז במסילת ישרים פי"ט, שהכוונה שהחליף לבגדים נאים לכבוד שבת. גם כאן מצאנו שכבר בזמן התנאים היה ידוע מצות כבוד שבת, ובגמרא שם מצאנו שרבי ישמעאל ברבי יוסי הסביר לרבי יהודה הנשיא, שעשירים שבארצות הגולה מתעשרים בגלל שהם מכבדים את השבת. שבת קי"ט ע"א.

לז. לימוד זה לכאורה תמוה מאוד, כי למה יגרע יום הכיפורים משבת, שכבר למדו מלשון הפסוק "וכבדתו" שצריך ללבוש בגדים מיוחדים לכבוד השבת, וא"כ למה יצטרך ללימוד מיוחד דווקא ליום הכיפורים. וראה בדברינו בסמוך שהגמרא כאן מביאה דרשה אחרת מלשון הפסוק "וכבדתו", ולפ"ז יתכן לומר שהגמרא כאן באופן כללי חולקת על הדברים הנאמרים בסוגיא אחרת אודות לבישת בגדים מיוחדים לכבוד השבת, וכיון שלא למדו מלשון 'וכבדתו' שצריך להחליף בגדים לכבוד השבת, ממילא הם צריכים ללימוד מיוחד ללבישת בגדים מיוחדים לכבוד יום הכיפורים. ואכן כן פירש כאן במהרש"א.

אמנם לכאורה הדברים תמוהים ביותר, כי לבישת בגדים מיוחדים לכבוד השבת מצאנו בכמה מקומות בגמרא, ומעשה רב - שמצאנו תנאים ואמוראים שהקפידו על כך, ולא מסתבר לומר שאלו שדרשו מ'וכבדתו' ענין אחר - חלקו על הדרשה שצריך לכבד את השבת בבגדים אחרים. וראה עוד בסמוך בהערה מה שהקשינו עוד בזה, ואיך יישבנו

אלא שהגמרא ממשיכה מיד בדרשה אחרת על הלשון 'וכבדתו': 'וכבדתו, רב אמר להקדים ושמואל אמר לאחר', והכוונה להקדים ולאחר שעת סעודת שבת. לכאורה דרשה זו עומדת בסתירה עם הדרשה הקודמת, שמלשון 'וכבדתו' למדו שצריך ללבוש בגדים שונים לכבוד שבת, ודבר זה תמוה כי לא מצאנו אף אחד שחולק על ההנחה שצריך ללבוש בגדים שונים לכבוד השבת, ובגמרא מצאנו כמה תנאים ואמוראים שלבשו בגדים מיוחדים לכבוד היום. אבל באמת עצם דרשתם בלתי מובנת, שדרשו את הלשון 'וכבדתו' על זמן סעודת שבת, כאשר עצם הסעודה היא עונג שבת, וכבר הבאנו למעלה שיש שני דברים נפרדים בשבת: מצות כיבוד שבת ומצות עונג שבת, ולא מסתבר ללמוד מלשון 'וכבדתו' לענין עונג שבת; מה גם שמיד לפני כן דרשו מלשון 'לקדוש ה' מכובד' לענין לבישת בגדים נקיים לכבוד יום הכיפורים, הרי שהבינו שלשון 'כבוד' מורה על הבגד ולא על הסעודה והאוכל. ונראה לי לבאר כוונתם, כי לא נתכוונו לחלוק על הדרשה של כבוד שבת ולבישת בגד שונה לכבוד שבת, אלא שהוסיפו לדרוש עוד מלשון 'וכבדתו', כי הבינו שהפסוק האומר: "וקראת לשבת עונג... וכבדתו", משמע שצריך לכבד גם את ה'וקראת לשבת עונג', היינו שגם הסעודה צריך לערוך באופן

את שתי הדרשות שנדרשו מלשון 'וכבדתו' באופן ששניהן נלמדות כאחת. ועכ"פ לפ"ז נראה לבאר הדרשה בענין בגד המיוחד ליום הכיפורים, שהגמרא שינתה מלשונה בדרשתה על בגד המיוחד לשבת; גבי בגד לכבוד שבת אמרו: "שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול", משמע שאין צורך בלבישת בגד נאה ונקי אלא בבגד שונה כדי שיהא ניכר שזה לכבוד שבת; ואילו גבי בגד לכבוד יום הכיפורים אמרו: "כבדהו בכסות נקיה", משמע שצריך בגד נאה ונקי שהוא מכבודו של יום הכיפורים, ולא רק בגד שונה [ואולי מכאן יש סימוכין לבישת בגדים לבנים ביום הכיפורים, כפי שנדרשה בקהלת רבה פ"ט ד"ה בכל]. ודבר זה מסתבר גם מעצם הדבר שאין מאכלים מיוחדים לכבוד היום, ולכן צריך להראות את כיבוד יום הכיפורים בלבישת בגדים נאים ונקיים שמכבדים את היום. ומעין דברינו אלה מצאתי כאן במהרש"א.

שמצביע על כבוד היום, ואין הכוונה למאכלים משובחים שהם בכלל עונג שבת עצמו, ולכן פירשו רב ושמואל שהכוונה לזמן מסוים בו יאכלו את סעודת השבת, בשונה מזמן הרגיל של ימות השבוע, ונמצא שגם מצות עונג שבת מתקיימת באופן של 'וכבדתו' - שמכבדים את הסעודה לכבוד שבת בזה שמייחדים לה זמן שונה מן הרגיל.

לאור דברינו נמצאנו למדים, שגם את הסעודה - שמקיימים בה את מצות עונג שבת - אפשר לערוך באופן של קיום מצות כבוד שבת ג"כ, ולפ"ז אין הדברים מצטמצמים דווקא לזמן מסוים של עריכת הסעודה, אלא ככל שהוא מכבד את השבת בשעת הסעודה הרי זה בכלל 'וכבדתו', ולדוגמא אם יערוך את שולחנו על מפה נקיה ולבנה הריהו מקיים את מצות 'וכבדתו' - לכבד את השבת בשעת קיום מצות עונג שבת, גם לשיטת רב ושמואל.

מעתה נבין היטב שהדלקת נר שתפיץ אורה בשעת הסעודה, הרי גם בזה יש קיום מצות כבוד שבת, ולא זו אף זו שמקיים מצות 'וכבדתו' גם לדעת רב ושמואל, שהינו מכבד את השבת בשעת קיום מצות עונג שבת¹⁸.

"נר ביתו" – בין כבוד ועונג שבת לבין בזיון וצער בשבת

כאשר נעיינ בגדרי מצוות כבוד ועונג שבת, נראה שהן נאמרו על דרך מצות עשה [באופן חיובי] ולא על דרך מצות לא-תעשה [באופן שלילי]. כך הן נכתבו בפסוק וכך הן נדרשו בגמרא, ואכן הדברים מסתברים כי

לח. דבר זה מדוקדק מאוד עם מה שהגמרא מביאה (שבת קי"ט ע"א) רשימה ארוכה של אמוראים שעסקו בערב שבת בהכנות לסעודת השבת, ואם כי רובם טרחו בהכנת האוכל ממש או העצים עליהם מכינים האוכל, עדיין מצאנו שניים שעסקו בהדלקת הנר: "רב הונא מדליק שרגי; רב פפא גדיל פתילתא". והגם שאם יש מצות כבוד שבת ויש כבוד בנר הדולק בליל שבת, א"כ אפשר לומר שהתעסקו במצות כבוד שבת בלבד, מ"מ מסתבר יותר שכאשר הגמרא מביאה את שני אמוראים האלה יחד עם שאר האמוראים שעסקו בהכנת הסעודה, הכוונה לומר בזה שגם הם קיימו את מצות עונג שבת ע"י הכנת נר שיהא דלוק בשעת הסעודה, ויהיה חלק גם מעונג השבת.

בדרך כלל הנמנע מלכבד ולענג את השבת עדיין לא ביזה ולא נצטער בשבת: מי שאין לו ברבורים ושליז ודגים, לא נצטער בשבת אלא שאין לו הדברים המענגים את השבת; ומי שלא לבש בגדים מיוחדים ונקיים לשבת, לא ביזה את השבת אלא לא כיבד את השבת. נמצא שחסרה לו תוספת מצוות כיבוד ועינוג בשבת, שככל שמוסיף בכיבוד ועונג הריהו מקיים מצוות אלו יותר ויותר, אבל לא 'עבר' על מצוות אלו באופן שייאסר עליו הדבר.

אלא שברור וא"צ לפנים, שאם הינו מבזה את השבת או מצטער בה, הריהו עובר על מצוות כבוד ועונג שבת. ולדוגמא אם ילבש בגדי אבלים, הרי ביזה את השבת ועבר על מצוות 'וכבדתו'; ואם יאכל עפר ויצטער באכילתו, הרי עבר על מצוות 'וקראת לשבת עונג'. דבר זה מביא אותנו לתובנה חדשה: אם וכאשר יש דבר שיכולה לגרום לנו לכיזוי השבת או צער בשבת, חובה עלינו להיזהר שלא להגיע למצב כזה. אי-לבישת בגדי אבל בשבת איננה רק מצוה אלא גם חובה.

עתה נבוא להגדיר ענין הדלקת נר לשבת, שאכן לאור דברינו למעלה נמצא שכאשר הוא מדליק את הנר בוודאי יש בו משום קיום מצוות כבוד שבת, ואולי אף משום קיום מצוות עונג שבת, ובדומה לפורס מפה לבנה על השולחן והלובש בגד נאה בשעת סעודת שבת. אבל האמת הוא שאם לא ידליק את הנר בוודאי יצטער עי"ז רבות, ונמצא שהוא עובר על מצוות 'וקראת לשבת עונג'^ט; ואם ייכשל באפלה והשלום בביתו ייאבד הרי יש בזה משום ביזוי השבת, ונמצא שהוא עובר גם על מצוות 'וכבדתו'.

מתוך כך עולה לנו הגדרה חדשה בענין הדלקת נר שבת: "הדלקת נר בשבת חובה", בדיוק כפי דברי רב ורבה! הם לא אמרו שהיא מצוה, וגם לא

לט. למרות שבדרך כלל העונג הוא באכילה, עכ"פ נראה שהמצטער בשבת עובר על מצוות העונג, אף אם הצער אינו תלוי בסעודה דווקא. עוד י"ל בזה, שאולי אם יצטער בשעת אכילתו עי"ז שאין הנר דלוק, הינה עובר גם על מצוות עונג שבת של הסעודה עצמה, וע"פ ביאור זה יובנו היטב דברי התוספות שבת כ"ה ע"ב הנ"ל, שהקשינו עליהם למעלה בהערות, והבן.

הסבירו מאיפה לקחו לעצמם את הסמכות לומר שההדלקה הינה חובה, וכפי שהם לא נתנו טעם לדבריהם מדוע אכן היא חובה. כי באמת חובת הדלקת הנר אינו מחמת דרשה בפסוק שאומרת לנו שצריך להדליק נר, אלא היא תוצאה מההבנה הפשוטה שאם אינו מדליק נר הריהו מצטער ומראה מעין בזיון לשבת, וא"כ ממילא נלמדת מאליה שיש חובה להדליק הנר!

המשנה לא עסקה במצוות עונג וכבוד שבת, ולכן היא לא עסקה ולא הזכירה גם את הדלקת הנר בתור מצוה לשם כבוד ועונג. הפעם היחיד שהמשנה מזכירה את הדלקת הנר יחד עם מצות כבוד שבת, הוא על דרך השלילה: לדעת רבי ישמעאל אסור להדליק בעטרן מפני כבוד שבת, היינו שההדלקה בעטרן פוגעת בכבוד שבת.

רבה רואה כאן את התמצית של יסוד ענין הדלקת הנר: הדלקת הנר חובה היא, כי אם אין הנר דולק יש 'פגיעה' במצות כבוד ועונג שבת; וכפי שדבר זה מחייב את האדם בעצם הדלקת נר, כך זה מחייב את האדם להדליקו בחומר שאינו מפיץ ריח רע, כי אם הריח יגרום לו לצאת באמצע הסעודה - הרי יש כאן בזיון השבת תחת כבוד שבת, לא רק מחמת ההימנעות מקיום מצות עונג שבת² אלא גם מחמת הבריחה מן הריח שזה כבר בגדר בזיון השבת.

לפ"ז כאשר אביי אומר "ויצא!", כוונתו לומר שאם יש מצוה בהדלקת נר לכבוד שבת, עדיין לא ראינו שיש עליו חובה כזאת, ואם אינה כ"א מצוה - הרי יכול לצאת באמצע הסעודה והכי גרוע זה שלא יקיים מצות כבוד ועונג שבת כראוי, אבל אין בכך משום סיבה ראויה לאסור עליו ההדלקה בעטרן, כי

מ. כבר הבאנו למעלה בהערה את גירסת הב"ח ברש"י, שמכניס המילה "ואוכל" באפילה תחת המילה "והולך" באפילה. נראה שכוונתו להסביר שעצם האכילה באפילה גם היא חלק מהצער האסורה בשבת, ולכן 'הדלקת נר בשבת חובה' נסוב גם על הסעודה. והיוצא מזה, שהדלקת נר במקום שסועד הינה חלק מאותה חובה של עצם חובת ההדלקה, וכדברי התוספות ד"ה הדלקת הנ"ל. [ואולי יש להעמיס כוונה זו גם בלשון המדרש תנחומא פרשת נח ס"א: "נר השבת מנין? שנאמר וקראת לשבת עונג"]. אכן לדברינו באמת א"צ לפרש כן, והבן.

אין חובה על האדם להדליק כלל. רבה עונה לעומתו: "שאני אומר", שאפילו בדרך כלל הרי "הדלקת נר בשבת חובה", כי אם אינו מדליק הריהו מבוזה ומצטער בשבת, ואינו רק בגדר מצוה כמו בשר ודגים ובגדים שונים לשבת, וככל שאנו מסתכלים על הדלקת הנר בתור חובה, כך אנו צריכים להסתכל על חומר התבערה אם גם זה יגרום לו לבזיון וצער בשבת, שאז הדבר אסור עליו כפי שעצם ההדלקה הינה חובה^{מא}.

לאור הדברים האלו ידוקדק על נכון מה שהגמרא לא הביאה שם מצות הדלקת הנר משום כבוד שבת, ולא הסבירה שמענג את השבת ע"י שהנר דולק בשעה שסועד סעודת הלילה, אלא הביאה שההימנעות מנר שבת פוגעת בשלום ביתו: "ותזנה משלום נפשי - זו הדלקת נר בשבת", וגם בנוגע לעדיפות הדלקת הנר על נר חנוכה וקידוש היום משתמשת הגמרא בביטוי "נר ביתו" שעדיף "משום שלום ביתו".

ענין שלום ביתו הוא חלק מכבוד שבת וחלק מעונג שבת, למרות שאינו נוגע לשבת כלל.

גם בימות השבוע כולם מקפידים שלא להיתקל בחפצי הבית בלילה, ושלא להיכשל באפלה, ואף שלא לאכול ולשבת בחושך, ומחמת 'שלום בית' זה כולם מדליקים את הנר בכל לילה ולילה עד שפורשים לישון. על כן אין ראוי לקשר הדלקת הנר למצות כבוד שבת או למצות עונג שבת, המיוחדות לשבת בלבד, כאשר הדלקת הנר באה על תקן שלום ביתו - וזאת גם במשך

מא. לפ"ז מובן ביתר שאת שהחכמים שחלקו על רבי ישמעאל אכן חלקו רק על הבחנה זו, שהריח הרע הינו סתירה לכבוד ועונג שבת. גם הם לא דיברו על עצם מצות או חובת הדלקת נר שבת, כי יתכן ולדברי הכל יש חובת הדלקה כי השוות בחושך וההליכה באפלה הינה בזיון וצער בשבת, אלא שלדעת החכמים אין להשליך מזה על איסור הדלקה בחומר בלתי נעים לחוש הריח, כי העיקר הוא שלא ישהה באפלה.

שאר ימות השבוע.

מצד שני, לא נמצא 'חובה' להדליק נר לשבת מחמת מצוות כבוד ועונג שבת, אשר לא באו לחייב את האדם אלא לומר לו שככל שהינו מכבד ומענג את השבת הריהו מקיים מצוה, ואילו הדלקת נר בשבת יש בה משום חובה, שאם אינו מדליק את הנר והוא מבטל שלום ביתו, נמצא שהוא מצטער בשבת ויש בו גם משום בזיון בשבת, ובאופן כזה שוב יש איסור בדבר, ולכן כאשר הגמרא מתייחסת להדלקת הנר הינה מתבטאת בטעם של 'שלום בית'²², כי רק באופן כזה אפשר להתייחס להדלקת הנר כדבר חובה²³.

לכן גם נר ביתו עדיף על מצות קידוש היום ביין, שאינה אלא מצוה בלבד, ואילו נר ביתו - למרות שאפשר שאינה מצוה ועכ"פ יתכן שמצות קידוש היום עדיפה על מצות ההדלקה - חובה היא, שלא יבזה ולא יצטער בשבת, וההימנעות מ'עבירה' על מצוות כבוד ועונג שבת בוודאי עדיפה על תוספות מצוות אלו.

מובן מאליו שרק נגענו במצוה וחובה זו כטיפה מן הים, אבל לע"ע די בזה להבין מקור ושורש ענין הדלקת נר שבת.

מב. למרות שהגמרא כן מביאה את הדלקת הנר בתור מצוה וסגולה: עיין כ"ג ע"ב באריכות וכן קי"ח ע"ב; אבל כל עוד שמתייחסים להגדרת הדלקת הנר, הרי שמשמשים בביטוי נר ביתו ושלום ביתו.

מג. הקורא והמעייין בהערות עד כה, בוודאי ימצא כר נרחב להבין עומקי הדברים בענין 'הדלקת נר בשבת חובה' אם הוא משום כבוד שבת [וכמשמעות לשון רש"י], אם הוא משום עונג שבת [וכמשמעות לשון התוספות], או שמא דבר שניהם יקום לעולם [וכפי שמשמע בלשון רש"י עצמו]. הדברים מהווים יסוד גדול להבנת מצוה זו, וחילוקים רבים ייצאו מזה להלכה ולמעשה, אך לא באנו במאמר זה אלא להבין את המהלך שבמשנה ובתלמוד עצמם, וגם כבר ככה הארכנו למעלה מן המשוער, ולכן לא נמשיך לבאר השתלשלות הסברות לכאן ולכאן בדברי הראשונים והאחרונים.